

цького уряду, в якій підкреслювалось, що стаття 61, п. 2 німецької конституції є подвійним порушенням статті 80 Версальського договору. По-перше, допуск Австрії в рейхсрат означав об'єднання її із землями Німеччини, що було несумісно із збереженням незалежності Австрії. По-друге, участь Австрії у рейхсраті означала політичний союз між Австрією та Німеччиною, тобто спільну зовнішню політику, що тим самим суперечило незалежності Австрії. Нота містила вимоги визнати статті Веймарської конституції не дійсними і в разі відмови – союзники обіцяли розширити окупацію Рейнської області [5, с. 94]. 18 вересня 1919 р. німецький уряд визнав усі статті Версальського договору. Таким чином, чергова спроба здійснити об'єднання двох німецьких держав закінчилася поразкою.

2 травня 1919 р. французький представник у Відні Анрі Аллізе передав австрійському уряду запрошення до Сен-Жермена для підписання миру із союзниками. Щодо представництва делегацій на конференції серед австрійських урядовців розгорнулася дискусія. Проти кандидатури О. Бауера виступила християнсько-соціальна партія, тому що соціал-демократичний міністр орієнтувався на "аншлюс" та підтримку США і Великої Британії. В той час як християнсько-соціальна партія орієнтувалася на "Раду чотирьох". В ході дискусії Установчі збори прийняли рішення, що очолити делегацію повинен К. Реннер, а ввійдуть до неї Г. Ламмаш (учасник сепаратних переговорів 1918 р.), генерал Р. Златін (генеральний інспектор англійсько-египетського Судана), Г. Ландсбергер (член правління банку "Естеррейхше"), посол Австрії в Лондоні – Франкенштейн. Проте делегація вчасно, а саме 12 травня, не прибула. Лише 14 травня 1919 р., коли "Рада чотирьох", без представництва Австрії, почала обговорювати статті мирного договору з Австрією, делегація прибула до Сен-Жермена. Їй було дозволено лише викласти свої пропозиції щодо мирного договору та гарантії в тому, що вони будуть прийняті до уваги "Радою чоти-

рьох" не було. 10 вересня 1919 р. Австрія підписала Сен-Жерменський мирний договір на підставі якого змінилася назва держави. Відтоді замість "Республіка Німецька Австрія" її стали називати "Республіка Австрія". Стаття 88 договору наголошувала, що "незалежність Австрії не відчужена, хіба що після одностайного рішення Ліги Націй" [12, с. 133]. Австрія обіцяла діяти стримано щодо "аншлюса", тим самим виконувати рішення Ради. Іншими словами стаття 88 Сен-Жерменського договору забороняла Австрії "приєднатися" до Німеччини і ця заборона могла бути знята лише за санкцією Ліги Націй. Питання "приєднання" набувало європейського характеру та переходило з німецької площини у світову. Проте протистояння між західною демократією та тоталітарною державою – Німеччиною згодом закінчилося перемогою останньої. 13 березня 1938 р. Німеччини успішно здійснила "аншлюс" Австрії.

1. Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945. Bd. 2. – Göttingen, 1982.
2. Brügel L. Geschichte der österreichischen Sozial-Demokratie. – Wien., 1925.
3. Версальский мирный договор. – М., 1925.
4. Gschliesser O. Die Anfänge der Republik Österreich bis 1927 // Österreich 1918-1938. – Wien., 1970.
5. Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Bd. 3. – Berlin, 1951.
6. Eichstädt U. Von Dollfuß zu Hitler. Geschichte des Anschlusses Österreichs 1933 – 1938. – Wienbaden., 1955.
7. Haas H. Otto Bauer und der Anschluss 1918/1919 // Sozialdemokratie und "Anschluss". Historische Wurzeln Anschluss 1918 und 1938 Nachwirkungen. – Wien – München – Zürich., 1978.
8. Konrad H. Die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in Saint Germain // Diplomatie und Außenpolitik Österreichs. 11 Beiträge zu ihrer Geschichte. – Wien., 1977.
9. Kreissler F. Von der Revolution zur Annexion Österreichs Zeitgeschichte. Vom Ende der Monarchie bis zum Abschluss der Staatsverträge 1955. – Wien., 1962.
10. Mikoletzky H. Österreichs Zeitgeschichte. Vom Ende der Monarchie bis zum Abschluss der Staatsverträge 1955. – Wien., 1962.
11. Seipel J. Der Kampf und österreichische Verfassung. – Wien., 1960.
12. Сен-Жерменский мирный договор. – М., 1925.
13. Renner K. Der Anschluss Österreichs an Deutschland als europäisches Problem. – Berlin., 1927.
14. Verhandlungen der verfassungsgebenden deutschen Nationalversammlung. Bd. 335. – № 54. – S. 45-50.
15. Schuschnigg K. Im Kampf gegen Hetler. Die Überwindung der Anschlusssider. – Wien., 1969.
16. Цольнер Е. Історія Австрії. – Львів., 2001.

Надійшла до редколегії 25.03.11

Н. П'ятаха, асп.

ЗАГАЛЬНА ТРУДОВА ПОВИННІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ СРР В 1919–1920 рр.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті здійснено історіографічний огляд та аналіз джерел та літератури, що стосуються економічної політики УСРР, в якій розвивалося введення загальної трудової повинності.

In article was made historiography review and analysis of the sources and literature, that concerned to economic policy of USSR, in which developed introduction general labor service.

Протягом 1919–1920 рр. більшовицькому режимові вдалося поступово встановити контроль над Лівобережжям і частиною Правобережної України, й на підконтрольній більшовиками території 6 січня 1919 р. було запроваджено нову державну структуру – Українську соціалістичну радянську республіку. У декларації РНК зазначалося, що УСРР об'єднується з радянською Росією на засадах "соціалістичної федерації", що являло собою перехідний крок до повного об'єднання з Росією.

Становище Української СРР в умовах утвердження радянської влади характеризувався, у першу чергу, повною милітаризацією економіки, адже воєнній дії 1914 – 1921 рр. практично зруйнували народне господарство країни. Система політичних і економічних заходів більшовицького режиму в 1918 – 1921 рр. (в УСРР у 1919 – 1921 рр.) одержала назву політики "воєнного комунізму". Одним із екстремальних проявів цієї політики було здійснення "милітаризації праці": запровадження загальної трудової повинності; введення загальнообов'язку "комуністичних суботників" (безоплатної праці у вихідні

дні); створення трудових армій (ідея належала Л. Троцькому і була підтримана Леніном), трудових таборів (таборів примусової праці).

За таких умов на початку 1920 р. вступає в дію Головний комітет по загальній трудовій повинності при Раді оборони, очолюваний Ф. Дзержинським. Трудова повинність була затверджена у Конституції РСФРР 1918 р., в якій у другому розділі ст. 3 зазначалося про "введення загальної трудової повинності з метою знищення паразитичних прошарків суспільства", а вже в Кодексі законів про працю РСФРР 1918 р. в першому розділі "Про трудову повинність" було вказано форми та умови трудової повинності, визначено коло осіб, що підлягали та які зовсім не підлягали трудовій повинності. У Конституції УСРР 1919 р. "визнано працю обов'язком всіх трудящих Республіки", хоча широкого застосування вона досягла лише після утвердження радянської форми державності та зміцнення командно-адміністративної системи. Загальність, неперервність та повнота виробничого процесу, примусовий характер,

© П'ятаха Н., 2011

використання методів та апарату військової мобілізації – головні засади трудової повинності визначались в тезах Л. Троцького [6, 7, 8, 19].

Теорію загальності праці офіційно було оформлено в "Маніфесті Комуністичної партії" К. Марксом та Ф. Енгельсом ще в 1848 р., де в 8 пункті було зазначено "однаковий обов'язок праці для всіх". Пізніше, в грудні 1917 р., в своїх тезах, проекті декрету та декреті про націоналізацію банків В. Ленін проголосив загальну трудову повинність і її перший крок – контроль за допомогою споживчо-трудова та бюджетно-трудова книжок за заможними класами [2, 5, 10, 12].

Такі заходи не були новими, адже трудові мобілізації вводяться при надзвичайних ситуаціях (війна, стихійне лихо) чи виходили з теоретичних основ побудови суспільства (соціальні експерименти). Наприклад, у роки Першої світової війни у Німеччині було введено трудову повинність в зв'язку переходом промисловості на військовий лад та скороченням виробництва продовольства [4, с. 296]. Німецька влада ще 25 січня 1915 р. прийняла закон про хлібну монополію, а потім, на протязі війни встановила "примусове господарство" майже в усіх галузях виробництва [11, с. 50]. В Росії ж трудова повинність була проголошена спочатку декретом ВЦВК про націоналізацію банків [2, с. 228], а потім введена декретом РНК від 5 жовтня 1918 р., за яким обов'язковість праці встановлювалась, в першу чергу, для "буржуазних елементів", які окрім служби виконували ряд громадських робіт [14, с. 509]. Самі ж більшовики дуже уважно сліdkували за змінами в соціально-політичній організації воюючих держав. І коли весною 1918 р. група німецької буржуазії спробувала створити торгові відносини з Радянською Росією, вони попросили представників РНК розповісти про принципи радянської економічної політики, а потім сказали, що такі ж заходи проводяться й у них, але носить різну назву: у більшовиків це – "комунізм", а в німців – державний контроль. Деякі німецькі соціал-демократи називали таку систему заходів "воєнним соціалізмом" [11, с. 52].

Проблема трудової повинності була і залишається об'єктом дослідження багатьох істориків, таких як Д. Баєвський, Є. Гімпельсон, М. Супруненко, С. Кульчицький, Ю. Терещенко тощо.

Важливе значення мають праці В. Леніна "Очередные задачи советской власти", "Великий почин", в яких він аналізує становище держави й намагається, не відступаючи від комуністичної ідеології, не лише відбудувати її на засадах рівності громадян, але й утримати владу. Праці Л. Троцького "Переход к всеобщей трудовой повинности в связи с милиционной системой", "Доклад об организации труда. Трудовая повинности", "Задачи комиссии по всеобщей трудовой повинности" тощо є також безпосереднім джерелом з дослідження суспільно-політичної історії України в період громадянської війни. Зокрема вищезазначені та інші праці в подальшому житті В. Леніна та Л. Троцького ними ж піддаються аналізу та певній критиці про прорахунки, неточності в діяльності. Ще говорячи про революцію 1905 р., мріючи про світову революцію, Троцький пророче сказав і про події, сучасником і творцем яких був сам: "Наша революція вбила нашу "самобутність". Вона показала, що історія не створила для нас виключних законів" [18, с. 15].

Отже, загальна трудова повинність – це обов'язок, який покладався на громадянина щодо виконання певних видів робіт, був одним з головних важелів у системі управління націоналізованою промисловістю та політики зокрема в період політики "воєнного комунізму", відзначався примусовістю праці [5, с. 146], але в понятті

труд при соціалізмі тлумачення ведеться зовсім інше: загальна, планомірна діяльність вільних від експлуатації, об'єднаних на колективних засадах членів суспільства, така праця спрямована на створення матеріальних та духовних благ на користь трудящих [15, с. 187]. Але апофеозом та логічним завершенням соціально-економічної політики державного абсолютизму виявилось створення широкої системи ГУЛАГу, а раніше – за декретом ВЦВК про націоналізацію банків – проголошення "ворогами народу", арешти та розстріли.

Українська дослідниця А. Ришкова, досліджуючи проблеми безробіття, говорить про активну націоналізацію робочої сили, яка безпосередньо витікала з націоналізації промисловості та нерухомості і таким чином було зменшено відсоток кількості безробітних. Під суворою дисципліною були усі засоби народного господарства та трудова повинність без чого неможливе здійснення соціалістичного ладу. Тому загальний облік робочої сили був обов'язковим заходом до впровадження загальної трудової повинності. А потім, декретом від 10 червня 1920 р., затвердили Положення про Всеукраїнський комітет з загальної трудової повинності (Укркомтруд) для більш ретельного контролю [13, с. 196–198].

Обов'язковість праці на засадах трудової повинності за В. Леніним – важлива ознака соціалізму, як зазначає у своїй статті І. Ільхов. Дослідник вважає, що трудова повинність була найбільш всеохоплюючою та жорсткою формою мілітаризації праці. "Поголовна трудова мобілізація" розглядається, як невід'ємна частина політики в сфері праці та зовсім не пов'язується з воєнними та взагалі з якими-небудь надзвичайними обставинами. Це наріжний принцип і соціальної, й економічної політики. Але примус не може бути символом, змістом політики в сфері праці. Примус може здійснюватись лише при надзвичайних обставинах чи революції, тобто лише дуже короткий строк [3, с. 183–185].

Як зазначає С. Кульчицький: "У виробництві, організованому по-комуністичному, не можна було обійтись без трудової повинності. Примусовість праці випливала з самої ідеї цілком позбавленого ринкових важелів планового господарства. Якщо випуск чобіт, вакси і ковбаси підлягав централізованому плануванню, то й людей, які виробляли усі ці речі, треба було переміщувати по підприємствах згідно з потребами виробництва, навіть якщо вони не бажали цього" [9, с. 98]. Іншої думки дотримувався Ю. Терещенко, вказуючи, що в основу переходу від системи вільного найму до загальної трудової повинності й масових мобілізацій... був покладений принцип примусу, який було викликано умовами громадянської війни, і тільки таким способом можна було забезпечити необхідне залучення робочої сили на виробництво та її розподіл [17, с. 150].

Загальна картина народного господарства та розвиток економічних відносин Радянського Союзу подавався Д. Баєвським у праці з історії господарського будівництва [1, с. 78]. Автор, спираючись на праці Леніна, описував систему загальної трудової повинності, яка вводилась в зв'язку з боротьбою проти розрухи, характеризує стан робочого класу в умовах боротьби за затвердження нової дисципліни праці на теренах всього Радянського Союзу в період громадянської війни.

Розглядаючи політику трудової повинності, неможливо не згадати про політику "воєнного комунізму", адже перша була невід'ємною частиною другої. Так, С. Павлюченко в дослідженні з історії воєнного комунізму відзначив про великий масив літератури та досліджень з теми, але найбільш ґрунтовні та відкриті були написані самими сучасниками подій, оскільки радянська історіографія не мала права переступати через ідеоло-

гічний бар'єр [11, с. 16–17]. Але автор у своїй роботі показав й про неприпустимість відступу в ідеології і в праці: "Посягаючи на тіло та думку людини, держава швидко помітила супротив всієї великої маси трудящих, від колгоспників до інтелігенції. Протистояння та апатія до праці намагались подолати не шляхом пошуку компромісу між державними інтересами й інтересами окремого працівника, а посиленням вимог та відвертим терором" [11, с. 11].

Дослідженням проблеми трудової повинності активні займаються сучасні російські історики. Так, дослідниця О. Теленкова значну увагу надала безпосередньо трудовій повинності. Зокрема, охопила нормативну базу радянського законодавства, обґрунтувала теоретичні проблеми політики стосовно трудової повинності, описала історію створення системи трудової повинності її діяльності та методів впровадження на теренах СРСР. Досліджуючи історіографію проблеми, вона окреслила її окремі періоди та відзначила основні моменти. О. Теленкова відзначає, що в радянській науковій думці домінувала точка зору, що зводилася до апологетики трудової політики партії більшовиків, виправданню майже всіх заходів, що започатковували законодавча та виконавча радянська влада, а також що історики всього радянського періоду досліджували політику трудової повинності окремими питаннями (трудоармії, мобілізація праці, робітничий клас і т. д.) та з недостатньою глибиною. В зв'язку з ідеологічних причин багато питань замовчувались, а то й взагалі заборонялись, як не притаманні радянській державі. Розглядаючи роботи 20-х рр., дослідники виділяють цілий ряд теоретиків, що стояли у підніжжя нової держави та творили її багатогалузеву політику. Серед них не оминається й полеміка Н. Бухаріна з М. Ольмінським щодо примусовості праці, яка пов'язана з революційним насиллям. Також виділяється популярна тема створення трудових армій, яким присвятили свої роботи ще сучасники [16].

В. Цись у своїй монографії акцентував увагу на роботу трудових армій в період громадянської війни, визначив основні напрямки діяльності трудових армій під час переходу до нової економічної політики, здійснив історіографічний аналіз наукової літератури та виокремив періодизацію вивчення історії трудових армій даного періоду. Насамперед, історія використання праці військовослужбовцями в умовах Громадянської війни привертала увагу радянських та партійних працівників, військових спеціалістів та економістів. Але вони намагались виявити й усунути причини неефективного використання робочої сили червоноармійців. Частина дослідників приходили до висновку, що трудові армії себе не виправдали, а інші автори вказували на великий потенціал залучення збройних сил до соціалістичного будівництва. Також В. Цись дійшов висновку, що дослідження 1930 – середини 1950-х рр. прив'язувалася виключно до "мирної передишки" початку 1920 р., тому що в цей період вийшло кілька робіт, які містили в собі коротку характеристику переходу військових з'єднань з бойового на трудовий фронт.

Період "відлиги" відзначився дослідженнями про господарську діяльність трудз'єднань: допомоги у відбу-

дові сільського господарства, боротьби з голодом, добуванні вуглю у Донбасі. Чимало істориків фіксувало увагу на просвітницьку роботу трудових армій, боротьбу з бандитизмом та їх допомогу громадянському населенню. Підкреслено успіхи радянських військовослужбовців, політичних керівників (І. Косіор, М. Тухачевський та ін.). Вже з початку 1990-х рр. спостерігається відхід від позитивних оцінок діяльності трудових армій в умовах Громадянської війни й переходу до непу. За аналізом В. Цися, трудоармії характеризувалися примусовою працею "в концентрованій формі", як елементу внутрішньопартійної боротьби [20, с. 8–11].

В сучасній історичній науці існує низка робіт з історії України, Компартії України, історії СРСР, що торкаються проблеми трудової повинності через призму загальної історії. Це праця "От капитализма к социализму. Основные проблемы истории переходного периода в СССР 1917 – 1937 гг." за редакцією Ю. Полякова (1980), монографія Л. Борисової "Военный коммунизм: насилие как элемент хозяйственного механизма" (1971), "Історія Української РСР" у 8 томах (1976) під редакцією А. Шевелева, "История России XX – начала XXI века" (2006) за редакцією Л. Мілова тощо. Нині питання загальної трудової повинності як одного з провідних аспектів економічної політики радянської влади в 1919 – 1920 рр. є предметом вивчення багатьох науковців.

1. Баевский Д. Очерки по истории хозяйственного строительства периода гражданской войны / Д. А. Баевский, – М., 1957. – 447 с. 2. Декреты Советской Власти. – М., 1957. – Т. 1, 320 с. 3. Ильихов А. Советская модель всеобщего труда в 1918 – 1922 гг. // Рабочие в России: исторический опыт и современное положение / Под ред. Д. О. Чудакова. – М., 2004. – С. 182 – 199. 4. История России XX – начала XXI века. Под ред. Л. В. Милова, – М., 2006. – 960 с. 5. Карпенко Д. Трудовая повинность // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К., 1998. – С. 146. 6. КЗП 1918 года // СУ РСФСР, 1918. – № 87-88, 905 с. 7. Конституция РСФСР 1918 года // Собрание Указов и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР, 1918. – № 51. – 582 с. 8. Конституция УССР от 10 марта 1919 г. Харьков, 1920. 9. Кульчицкий С. Загальна трудова повинність // Комунізм в Україні і перше десятиріччя (1919-1928) / С. В. Кульчицкий, – К., "Основи", 1996. – С. 97 – 105. 10. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии 1848 / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 4. – М., 1955. – С. 419 – 459. 11. Павлюченков С. Военный коммунизм в России: власть и массы / С. А. Павлюченков – М., 1997. – 272 с. 12. Протоколы и стенографические отчеты съездов и конференций Коммунистической партии Советского Союза. Восьмой съезд РКП(б). Март 1919 – 614 с. 13. Ришкова А. Государственная политика щодо проблеми подолання безробіття в УССР у 20-х роках XX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник молодих вчених. – 2009. – Вип. 12. – С. 195 – 205. 14. Соломон-Исецкий Г. Среди красных вождей. Часть 2. Моя служба в Москве. / Г. А. Соломон-Исецкий. М., 1995. – С. 509 – 510. 15. Сонин М., Якимов В. Труд при социализме // Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М., 1980. – С. 187 – 191. 16. Теленкова О. Трудовая повинность в годы гражданской войны (октябрь 1917 – март 1921 гг.): Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук: 07.00.02: Смоленск, 2004. – 26 с. 17. Терещенко Ю. Введение всеобщей трудовой повинности. Милитаризация производства // Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине: очерк истории экономической политики (1917-1920). / Ю. И. Терещенко, – К., "Наукова думка", 1986. – С. 148 – 157. 18. Троцкий Л. 1905. – М., 1922. 19. Троцкий Л. Переход к всеобщей трудовой повинности в связи с милиционной системой. // Правда, 1919, 16 декабря. 20. Цись В. Трудовые армии в условиях Гражданской войны и перехода к новой экономической политике.: Автореф. дис. на соиск. учен. степени доктора ист. наук: 07.00.02: Тюмень, 2009. – 42 с.

Надійшла до редколегії 24.03.11